

KORTÁRSAI GADÁNYI JENŐRŐL

(Közli: Heitler László)

Gadányi Jenő festőművész életével és munkásságával hosszú idő óta foglalkozom. Munkám során a Magyarországon lévő és elérhető Gadányi-festmények és -grafikák legtöbbjét és a művész írásos hagyatékát – művészetelméleti és gyakorlati följegyzéseit, meditációit, naplójegyzeteit – megismerni, tanulmányozni és értelmezni többszörösen volt alkalmam, az utóbbiakhoz elsősorban a művész özvegye jóvoltából jutottam hozzá. Elolvastam Gadányi Jenőné *Így történt* című, 1965-ben megjelent könyvét is, mely dokumentumokban rendkívül gazdag és az 1960-ban elhunyt főszereplőjét az élmény erejével élénk állító írás.

Kutatásaim ellenére úgy láttam, hogy a művész személyéről és munkásságáról a bennem kialakult kép még nem teljes. Szükségem tartottam, hogy megismerjem Gadányi kortársainak emlékeit a művészről, hogy az ő tükrükben is lássam a festő alakját és műveit. Arra voltam kíváncsi, hogy barátai, ismerősei mit láttak meg és tartanak fontosnak munkásságában, hogyan látják személyét, az új művészet szolgálatában telt életét. Megerősített szándékomban az a két írás, melyet barátjától, Kassák Lajostól ismertem Gadányiról.

Igyekeztem megkeresni mindenkit, aki 1980 óta elérhető volt a Gadányit életében ismerők közül. A megkértek túlnyomó többsége egyetértéssel fogadta és készséggel teljesítette kérésemet, elmondta vagy lejegyezte emlékeit, megfigyeléseit Gadányiról. Nagy és mással nem helyettesíthető anyag gyűlt így össze, melynek nagyobb részét most itt közreadom.

Az emlékezők önzetlen fáradozását ezúton is szeretném megköszönni, és ide jegyzem azok nevét is, akiknek a nyilatkozatait ebben a válogatásban nem adhatom közre, mivel lehetőségeink végesek: Anna Margit, Bálint Endre, Fett Jolán, Gábor Marianne, Gábor Móricz, Kelle Sándor, Klie Zoltán, László Gyula, dr., Pirk János, Pogány Ö. Gábor, Ráfael Győző, Redő Ferenc, Ruzicskay György, Somogyi József, Vajda Júlia.

Heitler László

Lossonczy Tamás:

Mind a ketten Vaszary János növendékei voltunk, ha egymástól távoleső korszakban is. Munkái alapján Gadányit régtől fogva ismertem, de közelebbi személyes kapcsolatba vele csak a negyvenes évek elején kerültem. Olyan ember volt, akit már az első találkozásunk alkalmával megszerettem. Gadányi Jenőnek voltak és vannak szellemi rokonai, azonban az ő szuverén, senkivel össze nem téveszthető festői jelleme, emberi-művészi jegyei páratlanul állnak. Semmi sem állt távolabb tőle, mint a szolgálalkúság, a szervilizmus és a bizantizmus.

Az élet jelenségeit sohase önmagukban, hanem a körülményekkel, a környezettel összefüggésben látta. Mivel a dolgokat a környező jelenségek és mozgatóerők feszültségócaiban figyelte, vérében volt a kompozálás, a szerkesztés, az összefüggések kutatása és ennek festői öröme. Így az alkotó munka emelkedett és elmélyült, fennkölt szépsége hatja át sajátos képeit.

A két világháború közötti idők kultúrpolitikája az úgynevezett római iskola merev, szorongásos neoklasszicizmusá. követelte meg a művészeketől. Gadányi azon kevés művész tömörülésébe tartozott, akiket nehezen, rossz szemmel nézve túrt meg ez a gyászos kultúrpolitika, nem támogattott, hanem ellenfél módjára gáncsolt. A KÚT-ra és ennek legjobbjaira gondolok.

Gadányi dehogyis volt valami harsány hangú szónokfestő. Csöndben, szívósan, célját érezve hittel, rendezett szívvel és aggyal festette képeit, készítette oly szép rajzait és figyelemre méltó, messzire tekintő feljegyzéseit, gondoskodott ugyanakkor a családjáról. Nem festősztrá-honoráriumokból élt, nem adta el magát (mint annyian), inkább vállalta a tanítást, és szerény pedagógusi fizetésével váltotta meg a művész függetlenségét és szabadságát. Orbánhegyi úti szerény lakásában érlelte hosszú éveken át képeit, melyek ma szerte az országban múzeumainkban láthatók és élnek tovább az utókor embereinek gondolatvilágában.

Sűrűn látogattuk egymást Gadányiékkal a negyvenes években. (Jenő kitűnő török kávét főzött.) Ahol tudott, ott segített a bajbajutottakon, negyvennégy üldözöttjein ez az európai széles látókörű ember.

A felszabadulást követő évek pezsgő művészeti életében többször állítottunk ki együtt. Sok szép órát töltöttünk közösen Kállai Ernőék társaságában. Az első, Kállai Ernő által rendezett jelentős művészeti kiállításon is együtt szerepeltünk: a Szabad Művészet Rózsa Miklós-emlékkiállítás volt ez 1945 májusában.

A nyarat, később a teletek is Gadányiék Békásmegyeren töltötték. Ott többször is találkoztunk a kedves Klie Zoltánnal, Gadányi Jenő régi festőbarátjával, aki nemrég érkezett haza szovjet fogságból.

Gadányi Békásmegyeren kitűnő alkotóperiódusát élte. A személyi kultusz, a nehéz ötvenes évek idején különböző fajta nyomások távolították el egymástól az egyúvé tartozó művészeket. Szerencséjére Gadányi Jenő e különösen nehéz körülmények között is megőrizhette szellemi-érzelmi függetlenségét, és utolsó lehetőségéig folytatta munkáját.

Az Ernst Múzeumban élete munkásságát nagy örömmel, elismeréssel és szeretettel fogadta a művészet-szerető közönség. Halála óta pedig kiemelkedő jelentősége még jobban megmutatkozik ennek a sohase követelőző, szerény nagy embernek. Képei számomra szavakkal ki se fejezhető és maradandó élményt jelentenek.

Borsos Miklós:

Gadányit is, mint kortársaim legtöbbször – mint vidéken élő – először képekben ismertem meg, művészeti folyóiratban. Az akkoriban Rózsa Miklós indította folyóirat szép tipográfiában hozta az új művészet művelőit. Gadányi az akkori legfiatalabbak között szerepelt, a Kepes György, Medgyes László, Trauner, Schubert, Goldman György csoportban. 1941-es bemutatkozó kiállításomon, a Tamás Galériában ismertem meg személyesen. 1943-ban Petrovics Elek az Ernstben rendezett kiállításom Barcsay, Gadányi, Pálfi, Domanovszky, Dési Huber festőket szerepeltette, és engem szobrászként. Ekkor már barátságba kerültem Gadányival is. Kállai Ernő nagyon értékelte, és ő volt mint idősebb egyik kedveltje.

Finom, törekenynek látszó alakja, vörös haja, sovány arca, halk, rokonszenves, kevés beszédű modora, öltözte inkább valami angol utazó képét keltette. Pedig jó humorú volt. Szerettül. Nem látszott idősebbnek, mint én. Igazi festő volt. Másról talán nem is lehetett vele beszélni. (Minek is.) Munkásságát az Ernst-beli közös kiállítás ismertem meg behatóbban. Képeit valami hullámzó ritmikus mozgás tette roppant elevenné. Nem rajzi megfigyelésekből, természetű látásmódból keletkeztek, hanem színritmusok hullámzásából alakultak ki. Nem a geometrikus absztrakció hideg, kiszámított mértanisággal, hanem egy mozgalmas, organikus színhalmazból bontakozott ki a szinte másodrendű téma. Mert ábrázoló festő volt, de az ábrázolásnak legszélső fokán, akár tájkép vagy figura volt a kép tárgya. Természetesen az akkori hivatalos művészeti „elismerő” fórumok nem fogadták be, kivéve a modern művészek tömörülését, a KÚT-at, ahol rendszeresen kiállított.

A háború után az egészen modernnek nevezett művészek úgy érezték, hogy eljött a méltó elismerés és hely a magyar művészeti életben is, és a modern művészet nem lesz periférikus helyzetben, mint legfőlegbenn megtört valami. A főiskolákban modern szellemű művészeket neveztek ki tanárnak. Így került Gadányi is (mint még sokan mások, Korniss is, egy nagy, megújuló programmal Kállai Ernő is) az Iparművészeti Főiskolába alakrajzi tanárként.

A lendület, a reménység nem sokáig tartott. Föllépett a szocialista realizmus a maga politikai jellegével. A Szinyei Társaság Gresham-köre felhasználta az absztraktnak tartott modern előretörés megakadályozására. Bár egy sem volt köztük, aki magáénak vallotta volna a szocialista realizmus politikai hátterű marxista-leninista ideológiáját. Könnyű dolguk volt. Az 1949-es tanév kezdetén Gadányit, Kornisst, Kállai Ernőt már a portás sem engedte be az intézetbe. Így, szó szerint. Ez volt az igazgatói, főhatósági utasítás. Egyébként a kiutasító és a kiutasítottak között régi évfolyamtársi barátság volt, ami így végződött.

Gadányit ez súlyosan érintette. Elsősorban a megalázás; hangsúlyoztam, nagyon finom, érzékeny művész volt. Ami utána következett, azt csak a mi nemzedékünk érti meg, vagyis nem érti, de végigcsináltuk. Értelmetlen volt az egyén, a fejlődés szempontjából és eredménytelen a várt és remélt szocialista művészet kibontakozása szempontjából. Szekszóródtunk, meghaltak, megbélyegzetten tengődtek évekig. És most azok, akiknek ez már csak egy korszak meseje, rehabilitálhatják. Akik még élnek, sikeresen mutathatják hűségükből keletkezett képeiket. Gadányi szerény alakja és gazdag műve is bizonyára megkapja az őt megillető helyet a magyar művészetben.

Duray Tibor:

Gadányi Jenővel a jó szerencsém 16 éves koromban hozott össze. Akkor, amikor a születésemtől kapott művészet iránti vágy még csak ösztönösen élt bennem; de a megvalósulás reménye nélkül. Ő volt az első ember és – amit akkor még nem tudtam felmérni – az első jelentős művész, aki ráébresztett tehetségemre.

Gadányi volt az, aki a művészet lényegét először világította meg előttem. Az ő tanácsai segítettek ahhoz, hogy az első lépést megtegyem azon a rögös úton, amit művészpályának neveznek. Ez a kapcsolat

három évig tartott és abban az értelemben legjelentősebb volt életemben, hogy a nulláról Gadányi segítségével tettem meg az első lépést.

Visszaemlékezni is úgy tudok rá, ahogyan akkor láttam. Halk szavú, sápadt, kék szemű, vékony alkatú, vörös hajú ember volt. Úgy emlékszem, kicsit rosszul hallott, de ez inkább valami önmagába zárkózott, belső figyelés volt; olyan valakinél, aki belső problémákkal viaskodik. Szomorú ember benyomását kellette, de volt benne valami belső feszültség, belső tűz, ami későbbi képeit jellemezte.

Gadányi tanár volt abban az iparostanonc-iskolában, amelyben én akkor tanuló voltam. Egy ottani tanártársa – Némethy Béla – hívta fel rám a figyelmét, aki rajtakapott egy óra alatti rajzolásban. Némethy, aki maga is festett – de soha egyetlen képét sem láttam –, példamutató szerénységgel Gadányihoz vezetett.

Ettől kezdve vittem el képeimet Gadányihoz, eleinte az iskolában, majd később a lakásán mutattam meg időnként, amit csináltam. Hozzászólásaiban soha sem hivatkozott saját dolgaira, még akkor sem, amikor hozzá jártam s ott láttam képeit. Figyelmemet mindig a lényegre hívta fel: kompozíciós elemekre, színek, arányok viszonyára, kifejezésére, de ez az utóbbi akkor talán kissé háttérbe szorult. Ahogy visszaemlékszem akkori képeire, volt bennük valami franciás, spekulatív, kísérletező jelleg. Olajjal dolgozott, tört színekkel, feketékben-szürkékben egy-egy citrom, narancs vagy más más intenzív szín dominált. A rajzot meglehetősen elhanyagolta, a főhangsúlyt a foltok, a színek egyensúlyára helyezte. Úgy emlékszem, ezek közül a képei közül eggyel sem találkoztam kiállításokon. Az expresszív, dekoratívan színes, lendületes, több képen monumentális Gadányit már a későbbiek során, kiállításokon láttam, amikor már magam is kiállítottam. Sokat köszönhetek Gadányi csendes biztatásának.

Szalatnyay József:

A főiskolán én már csak Gadányi jó emlékével találkoztam. 1933-ban a Vaszary-osztály néhány nagy örege Réti osztályára került át, ahol én kezdtem el ottani tanulmányaimat: többek között Ágh Ajkelin Lajos és Krocák Emil, aki Vaszary tanáregédje is volt, legjobb barátaim egyike. Gadányi neve sokszor forgott a beszélgetéseinkben. Vaszkó Erzsébet, hogy mi neveztek: Minyu folyamatos barátságban volt vele. Én tőlük vettem át Gadányi megbecsülését.

Már a háború idején ismertem meg őt, akkor, amikor a svájci magyar kiállítást intéztük a Kultuszminisztériumban; 1940-től 1948-ig ott dolgoztam mint szakreferens. Így született meg az a terv a felszabadulás után, hogy Gadányi Jenőt főiskolai tanárrá kell kinevezni. Az újjászervezett, megreformált Iparművészeti Főiskolára lehetett kinevezni őt, de sajnos a felfordulás kisöpörte Kállai Ernővel együtt. Jó, hogy még nyugdíjat kaptak, amit a kinevezésükkel egyidőben biztosítottunk.

Kegyetlen évek jöttek ezután. És ami a legnagyobb mulasztás: Gadányi 1956 után sem kapott Kossuth- vagy legalább Munkácsy-díjat. Lehet, hogy ez is oka a mai protokolláris viszonyok közt: Gadányi igazi elismertetése és megbecsülése még mindig késik. Ő érdemelné meg mindenki előtt, hogy post mortem megérdemelt helyére kerüljön, amit életében kivívott művészi rangjával meg is szerzett.

Az én 1946-os közös szereplésem Jenővel Kállai Ernő műve volt. Azt a kiállítást ő a művészet szétválaszthatatlan egysége melletti érvelésül rendezte az Ernst Múzeumban. Sajnos eléggé feledésbe merült. Az én rajzaim, vízfestményeim a természethez közeli vizuális költészetet voltak hivatva megmutatni. Gadányi képei, grafikái a kreált természet sajátos, teljesen egyéni és remekbe készült alkotásai voltak. A katalógus előszava ezt bizonyítja: Kállai mennyire korlátlan esztéta és kritikus volt. Ő is korán távozott, mint szegény Jenő.

Gadányiról azért esik kevés szó, mert végül is nem volt nonfiguratív és piktúrája sem volt gügye. A természetelvű festőkkel azért nem volt egy oldalon, mert sajátos tartalmát látta meg a világnak, az „objektív valóságot” sohasem ismerte el és nem ólálkodott a szocreál hitványai között.

Vaszkó Erzsébet:

Gadányi rendkívül termékeny, széles skálán mozgó, hatásában intenzív művészetét még nem vizsgálták kellőképpen. Míg élt, a csalódások sokaságát kellett elszenvednie. Úgy hittem, halála után megértő érzékenységgel elemzik majd munkásságát és életét, amit csak és kizárólag a művészetnek szentelt. Nem így történt, és ezt szomorú látni az élőknek, akik még azt hiszik, hogy az értékek erősebbek a téveszméknél.

Gadányi idegileg érzékeny ember volt, és mégis adott esetekben vakmerően bátor magatartást tudott tanúsítani. Bátor volt és harcoss, ezt hosszú baráti, együtt eltöltött élet után tanúsíthatom, mert több esetben állt ki ott, ahol más bizonyosan kitért volna a veszély elől.

Gadányinak nagy szerencséje volt kitűnő humorérzéke, ez túlszegítette a csalódásokon. No meg a felesége! Gadányi életéből a megélhetés, az élet kínzó realitásai szinte kimaradtak. Ha Sisi nincs mellette, aki minden gondot átvállalt és küzdött mint művészfeleség, mint családfenntartó és anya, bizony nem tudom, hogy Gadányi hogyan élte volna át azokat a nehéz idöket, amiket ő mégis művészetté tudott szubli-

málni. Gadányiné nagyon nagy szerepet töltött be ebben az együttesben. Ő nagyobb a többi művészfeleségnél, mert sohasem igényelte azt, hogy neki külön szerep jusson az életben. Az ő igénye igazi alázattal egy volt Gadányi művészetével, és ezért mindent megtett, hogy azt erősítse, segíthesse és Gadányit mindentől megkímélje. A feleségekről mint negatívumokról szoktak megemlékezni. Itt épp az ellenkezője az igaz. Gadányiné pozitív szerepe döntő, és emberileg a legnagyobb példák egyike.

Ágh Ajkelin Lajos:

Művészi pályám kezdetén, mint Krivátsy-Szüts Görgy festőművész szabadiskolájának növendéke ismertem meg Gadányi Jenőt, aki Krivátsyt távollétében helyettesítette 1926 tavaszán. Gadányi ekkor már befejezte főiskolai tanulmányait.

Korrigálásai alkalmával a művészetről vallott felfogása és újszerű irányítása nagy hatással volt mindannyiunkra, akik ebben a szabadiskolában tanultunk. Az ő útmutatása nyitotta fel a szemünket egy korszerű művészi felfogásra. Ezért mindig hálával gondolok rá. Krivátsy visszatérte után mi, fiatal növendékek gyakran feljártunk Gadányi kis budai műtermébe, ahol megtekintettük újabb festményeit, és ilyenkor is sokat tanultunk. Ugyanekkor előadásokat tartott részünkre az akkor divatos összes „izmusról”, mellyel kitágította és gazdagította művészeti szemléletünket. Az ő hatására választottam mesteremnek e Főiskolán Vaszary Jánost.

Az ötvenes években a sors úgy hozta, hogy ugyanabban a házban volt műtermünk, s így többször találkoztva, régi ismeretségünket felújítottuk. Hol az ő, hol az én műtermemben volt alkalmam vele elbeszélgetni a modern művészet akkori problémáiról. Gadányi minden új törekvést méltányolt, hozzászólásaiban felhívta a figyelmet az esetleges hibákra. Szigorú kritikus volt, de kritikáiból mindig tanultam. Nagyon becsültem művészetében azt, hogy lírai szemléletét konstruktív formában tudta kifejezni. Szeretettel emlékezem vissza Gadányi Jenőre!

Balogh András:

Gadányiról röviddel halála után az Építők Műszaki Klubjában tartottam előadást. Mint halk, szerény, szelíd emberre emlékeztem, aki előtt azonban nehéz volt megállni. Átható kék tekintete volt, és ereje szavainak őszinteségében és igazságában rejlett. 1957 nyarán költöztem műtermének közvetlen szomszédságába, és ettől kezdve gyakran járt át hozzám felejthetetlen látogatásokra. Egy alkalommal új festményt állítottam elé az állványra, kíváncsi voltam, mit szól hozzá.

Zsúriktól már jól ismertem finom ízlését és új utakat méltányoló ítéleteit, vártam tehát, mit szól a képhez, annál is inkább, mert az előtte lévő hónapokban a Csók Galériában rendezett kiállításom után azt mondta: „Azt hittem, hogy modernebb vagy ...” Talán ez is ösztönözte az új kép festésére. Az asztalon egy Matisse-könyv volt, felemelte, elkezdte nézegetni, és elragadtatással csak ennyit mondott: „Óriási művész volt.” Ebből láttam, hogy nem ér a szemében sokat, amit csináltam, csak nem akart megbántani. Hízlegés nem jött ki soha a száján, ez jellemi kérdés volt nála, de éppen ezért sokat jelentett, ha valamire bólintott.

Igazi avantgarde-művész volt, de abban különbözött a formakeresőktől, hogy spirituális hajlama a lélek állandó jelenlétét biztosította törekvéseihez, ami bizonyos értelemben a nagy elődökhöz csatolta minden újító szándéka ellenére.

Mikor a Szinyei Társaság heti vacsoráinak egyikén az Ernst Múzeumban rendezett emlékezetesen szép kiállításhoz mint aktualitásra hívtam fel a Gresham-kör figyelmét, Pátzay fölütötte az orrát és átszólt az asztalon: „Te láttál már jó Gadányi-képet? Mert én még nem!” Biztos, a klasszikus rajzot hiányolta Pátzay Gadányinál, de ahhoz már nem volt képessége, hogy éppen ebben a spiritualitásban kísérje nyomon nagyságát. Gadányi olyan területeket emelt a művészet legmagasabb fokára, amiket a klasszikusok észre sem vettek; mert vagy a befelé fordulásban töltötte meg témáit a lélek intimitásaival, vagy éppen kozmikus sejtesekkel tette azokat monumentálissá.

Az élő szervezeteket (növényeket főként) a sejtekre bontott olyan részletezés finomságaival tudta bekapcsolni az egész földkerekséget körülvevő világ egységességébe, mint a magyar művészek között senki. Kikik őt az Iparművészeti Főiskoláról eltanácsolták, felmérhetetlen kárt okoztak a magyar kultúrának, mert magamon tapasztaltam, hogy szűkszávú konzultációi milyen távlatokat nyitottak meg az ember előtt.

Schéner Mihály:

Nem voltam Gadányi Jenő tanítványa, így útmutatásaiban sem volt részem, munkatársa sem voltam. Inkább mint tisztelője vonzódtam hozzá 1958-tól, miután a Szinyei Kollektívába meghívtuk tiszteletbeli vezetőségi tagnak. Én is az voltam ott, így kerültem vele kapcsolatba, és utóbb többször a lakásukra is meghívtak. Mint végzett tanár aligha is részesülhettem volna az ő tanításában, hiszen rendkívül visszahú-

zódó, nehezen barátkozó, nehezen felengedő egyéniség volt, inkább a szűkszavúság jellemezte, mint az expanzivitás, a magamutogató extenziók. Nem is szerette a harsányabb embereket, rezerváltan bánt velük. Kevés beszédű volt, és beszéd közben is valami belső életet élt. A külső, kifelé ható hűvösség, hidegség mögött azonban, akit belső világának kapuján beengedett, hűséggel, szeretetet árasztó melegséggel találkozott, megbecsüléssel, bizalommal, állhatatossággal. Törékeny alakja, tiszta, de nem túl tágra nyílt nézése, mely inkább a fűrkészésre utalt, együttesen tartózkodó zárttságot, egy mindig feltételezhető kivülállóságot, talán egyedülvalóságot árult el, a mindenkori egyedülvalóságra való képességet: a magányosság éberségét, vállalását és kereszthordozását. Mert hiszen mindig nehezebb az olyan attitűd, mely nem a hizelgés, a kedélyeskedés és a szeretetrevalóság szolgálatába állítja a viselkedés ezerarcúságát. Valószínűleg az alkat formája is determinálta a zárttság felé hajlította magatartását, amiben még inkább megszilárdíthatta nehézségre fordult helyzetete, a főiskolai katedráról való méltatlan eltávolítása és természetesen a méltósága, művészetébe vetett erős hite.

Talán egyéniségének megközelítéséül említsem – mint kontrasztot – egyedülálló ritka kolorizmusát, melynek delikát és igen gazdag világa semmi jelét nem árulta el heroikus életküzdelmének, a méltatlan elbánásnak, a szegénységnek. Akkor szászámra hetykélkedtek-pöffeszkedtek igen silány kreatúrái az akkori művészetnek, és bőségben dúskáltak, szemben az ártatlanul megbélyegzett, nyomorba kényszerített messzertel. Hová lettek azóta az idők kegyeltjei? Már a nevékre sem emlékszünk, nehogy a műveikre!

Engem az ötvenes-hatvanas évek sívár, unalmas művészetete mint valami oázis felé kergetett és vonzott Gadányi felé. Akkor még volt néhány jó kolorista a magyar művészetben: Gadányi, Czöbel, Szentiványi, Vass Elemér, Frank Frigyes. A színek jelentettek akkor valami reményt. Azt hiszem most is, hogy Gadányi művészetének egyik fő értéke tiszta kolorizmusa, mely a fauvizmusból már átmenetet jelent a tasiszumba. Folttszővedékei mint képeinek egy-egy kiragadott része már igazi tasiszus. (Ahogy Bonnard-nál is vannak ilyen tendenciák. Talán nem véletlen a Párizsban híressé vált magyar Hantai Simon – ki tasiszta – szeretete, nagy vonzódása Bonnard iránt.) Gadányinak ez az oldala talán még nincs értelmezve és felfedezve.

Egyébként Gadányit érintette korának neoklasszicizmusa, míg azonban Molnár C. Pál és Medveczky hideg, söt sprőd, pléhszerű formákat hoz létre, Gadányi gyakran burjánzó, mediterrán nedvekkel telített színvetetést. Formalátása egyrészt klasszikus, másrészt kubisztikusan bontott, de nem a végsőkig analizált spekulatív témák, hanem inkább egy belső érzelmi világ egzotikus formakivirágzásai jellemzők rá, s inkább organikus létű, mint kiagyalt-geometrikus. Az érzelmmel telítettség nála színekben még a klasszicisztikus formákra is rátelepszik és azokat érzékletessé teszi.

Szerette a pasztell és a vékonyan felhordott olajfestéket, ez könnyed szingazdagságot ad. Vannak igen súlyos küzdelmekről megsebzett képei is, sokszori átfestésekkel. Talán a tasisztikus képek nyújtották és ma is azok nyújtják nekem a legizgalmasabb élményt. Természetesen művészetének periódusait nincs mód, de nem is szándékom elemezni, és így fejlődésének ívét sem érzékeltethetem.

Bolmányi Ferenc:

Gadányi Jenőt művészi és emberi magatartása tette vonzóvá számomra, így alakult ki barátságunk. Festészetének varázsos jelentése, mely személyiségével átítatott, érzés- és ízlésvilágával hatott rám. Az átköltött valóságot transzponálta képpé. A természet rajongója volt, és költő.

Dregelypalánkon egy nyarat töltöttünk együtt, az Ipoly folyó mentén csavarogtunk, horgásztunk. Sokat beszélgettünk a festészet lényegéről, korunk művészetéről. Kitűnő festő és grafikus volt, széles látókörű, humanista érzésekkel átítatott ember. Festészetének kisugárzása jelentőségéről meggyőződött.

Kassáknak és Gadányinak Békásmegyeren egymás mellett volt házuk. Többször voltam Kassák vendége s mindig meglátogattam Gadányiékat is. Erősen hatottak egymásra szemléletükben, festészetükben, bár Kassák érdeklődése a képarcitektúra felé fordult. Barátságuk azonban mély szellemi rokonságon alapult, és életük végéig tartott. Gadányi festészetében az ízlés revelálódott. Képeit látási kultúrájával formai, színbeli viszonylatok törvényei szerint építette. Gadányinak kitűnő társa volt a felesége, nagy műveltségű remek asszony, akinek jó szeme és ízlése volt. Az életükről írott könyvével fontos munkát végzett, a magyar képzőművészet történetében jelentős, de nem ismert adatokat tett közzé.

A közönség nem ismeri Gadányi életművét. Hosszú évek után az ötvenes években volt látható egyetlen festménye a Kertészet a képzőművészetben című kiállításon (Balogh András érdeme); ugyanott került közönség elé ebben az időszakban Csontváry Cédrustrája. Majd rendeztek kiállítást Gadányinak Esztergomban, majd az Ernst Múzeumban. Az ötvenes években felnövő nemzedékek alig ismerhették a művészetét, a szakma annál inkább értékelte és tudta, ki Gadányi. Festészetete szellemi rokonságban állt Bene Gézáéval, Ilosvai Vargáéval, Martyn Ferencével, Ráfael Viktoréval. Vajda mellett a szentendrei kolóniára is kisugárzóan hatott Gadányi festészetete.

Hozzám általában Kassákkal együtt jött el, érdeklődéssel nézte meg munkáimat. Félreállítottságát rendkívüli méltósággal viselte el, s bármilyen körülmények között is elsősorban festői problémáival foglalkozott. Tiszta ember volt.

1956. október 11-én Gadányiékkel együtt indultunk Zsenyére. A repülőgépen mondtam Gadányiéknek, valami furcsa érzésem van, hogy a közeljövőben drámai időket fogunk átélni. Ez be is következett. Október 23. után nagy aggodalommal lestük a postát, Budapesten maradt családtagjainktól vártunk híradást. Sokan voltak akkoriban „átutazóban” a nyugati határhoz közeli művésztelepen; mi Gadányiékkel – maradtunk. Végre értesítést kaptak lányaiktól, és az első vonattal hazautaztak. Az izgalmas első zsenyei napok után még többször voltak ott, megszerették a művésztelepet, s én örültem, hogy igen jól érezte magát az ottani kellemes környezetben.

Beck Judit:

Drégelypalánkon találkoztunk még főiskolás koromban, 1929–30-ban, Bélaváry Alizzal, Vaszkó Erzsébettel, Krocsák Emillel voltunk ott. Rengeteget vitatkoztunk, megmutattuk egymásnak munkáinkat. Gadányit érdekelték a fiatalabb festők művei, – Csók és Vaszary növendékei rokonok voltak. Gadányi műveinek egyéni íze volt. Később festőivé vált, ami napjainkban nem érvényesül. Gazdag látásmóddal mindig a természetből indult ki, számára az volt az alap. 1949-től ő is visszaszorult. A művészeti politika akkor a fiatalokat is elzárta nyugattól, ez most visszaüt, ennek következménye a mai dühöngő szellem.

Gráber Margit:

Perlrott Csaba Vilmos temetésekor (1955) a Rákosi rendszerben a zsidó temetőben nem volt emlékszó. Pátzaynak súgtam, hogy ő beszéljen, de ő nem vállalta. Gadányi viszont készült rá, és sikeres volt, bátor, szép emlékszókat mondott. Bátor tett volt, kiállás. Fenyő A. Endre meg is jegyezte: „Mi az, most a temetés lett a fórum?”

Csaba is, Gadányi is szabadkőművesek voltak, jó barátok, barátságban Kassákkal. Szerencsétlen korban élt. Fiatalága idején a Nyolcak hatottak igazán. A két háború között bizonytalanság: a franciás és a németes irányzatok küzdöttek egymással. Gadányi az előbbihez tartozott. Különösebb vezéri szerepet nem játszott, a művészeti politika nem volt neki való. A kollégák becsülték, az igazán jó művészek nem a külső sikerek szerint ítélték. Gadányi munkásságában a szerkezetet, a struktúrát emelte ki. Sajnos korán meghalt, még sokkal adós maradt.

Mihályz Pál:

Puritán, tiszta embernek ismertem, aki művészeti megnyilatkozásaiban mindig teljes hittel adta önmagát s nézeteitől nem tántorította el soha anyagi érdek vagy az érvényesülés keresése. Nemcsak ösztöneiben volt új utakat, új kifejezési formákat kereső ember, hanem ezt a művészi célkitűzést tudatos, világosan megfogalmazott elvi alapon, szándékosan is programjának tekintette. Talán ez az egyik oka annak, hogy olyan sokféle újító művészeti megnyilvánulásban kereste önmaga kifejezési lehetőségeit. Szuggesztív erejét megéreztek növendékei is, szerették és évek múlva is emlegették, hiányolták tanító, nevelő munkáját. Az Iparművészeti Főiskoláról való váratlan nyugdíjazása bennünk, tanártársainkban és növendékeinkben is nagy megdöbbenést keltett.

Kevés beszédű, rendkívül komoly ember volt, mosolyogni alig láttam, kacagni talán egyszer-kétszer, akkor is kemény kacagással, amiben inkább vélemény volt, mint önfeledt derű. Minden szót komolyan vett és meggondoltan mondott, pedig indulatos természetű volt, de amit végeredményben mondott, arra építeni lehetett.

Szántó Piroska:

Gadányit 1938-ban láttam először egy KÚT kiállításon, közelebbi ismeretségbe az Európai Iskolában kerültünk.

Amikor művészek házakat kaphattak Békásmegyeren, Kassák is és Gadányi is elfogadta, egymás mellett laktak. Jártunk náluk, úgy látszott, teljesen boldogok. Kettőjükön, akik, bevallom, egy kis sóhajt okoztak nekünk, elfogadták a kitelepítettek házait más, általunk rendesnek tartott emberek is, például Szandai, no és Déry, akiről igazán nem tudom, hogy miért volt rá szüksége.

Gadányinak ebben az időszakban termékeny korszaka alakult ki, megtalálta a számára kedvező környezetet: a természetet. Az a teljes erejű, dús vegetáció olyan erőssé tette Gadányi műveit, amilyen azelőtt nem volt megsejthető. Műveibe az az erő költözött, amit korábban hiányoltam.

Amikor az Európai Iskola feloszlott (feloszlatták? – nem tudom, a vezetőink sosem mondták meg, hogy felsőbb parancsra történt-e vagy maguktól látták be, hogy ilyen szellemű társulás lehetetlenné vált), tehát mikor egy halottbúcsúztatónak is beillő utolsó összejövetel után megszűnt, a legnagyobb bajba ke-

rültünk valamennyien. Gadányit még a főiskoláról is elküldték ... Neki illusztrációs munkát sem tudtunk szerezni, nem volt gyakorlata az ilyesmiben, a kiadók szocreált követeltek, volt szerkesztő, aki tollal bele-rajzolt még Ferenczy Béni rajzaiba is, ilyen volt a légkör. Civilizált külseje és modora után nehéz volt elképzelni Gadányiról, de szenvedélyes ember volt, Szükszavú és összeszedett, de néha robbant is.

Mikor kezdtek szabadabb szelek fújni, Kassáknak nyílt kiállítása a Csók Galériában. Én már akkor nyolc éve nem állítottam ki, és a többiek sem. Hamarosan az én kiállításomra is sor került. Megnyitására Gadányit kértem fel, őt éreztem legközelebbi rokonnak, ő is a vegetációt festette. Vállalta. Örök kár, hogy beszédét nem írta le sem ő, sem más. Ehhez érezni kellene az akkori idők hangulatát, kit érdekelt, hogy egy nagyobb senki megnyitja egy kisebb senki kiállítását – gondolta az addig sikeresen szereplő művész-gárda. 1957. május 18-án volt. Gadányi állt mellettem már betegen, soványan, összeszedetten, röviden és keményen vázolta sorsomat s benne a magáét is, természetesen. Nem kellene talán, de büszkén idézem ide, amivel befejezte: „Szántó Piroska a legjobb festőnőink közé tartozik, pedig még nagyon fiatal. Azaz azt, hogy festőNŐ, talán nem is kellett volna mondanom.” Örökké hálás leszek neki ezért a megnyitóért.

Martyn Ferenc:

Több mint húsz esztendeje, 1960-ban halt meg Gadányi Jenő. Emlékeimet azóta megkoptatta az idő, sokat felejtettem, az öregember szól belőlem. De mi minden történt, amiről Gadányi nem tudhatott – fegyverkezési rohamok, ürrepülés, holdraszállás, diktatúrák, az arab olaj, kémia és atomkor bennünk, közzgazdaság központú világ. Gadányi festészete mégsem múlt el, nem öregedett, munkái máig fiatalon szólnak hozzám.

A két háború között Gadányi itthon élt, én meg Párizsban. Párizs távolodó emlékeiből a kiragyogó francia értelem, a francia konstruktivizmus, abban Joyce, Braque, Corbusier, felöltik Rolph de Marais neve és a balett – ezer név. Botorkálások, alakuló véleményünk, iszonyatos küzdelmek. És Párizsból figyelve, vizsgálva hazánk, annak művészete.

Hogy mióta ismerem Gadányit, nem is tudom. Amikor hazagondoltam, néhány név támadt, Fülepe, a Nyolcaké, az aktivistáké, Egyré, Gadányié – hosszú a sor. Nyugaton az élmények özöne, valójában kevés idő arra, hogy átérezzem, kövessem a hazában követett utat. Gadányi az otthonélők között – festészetének határaival és ízeivel – rendíthetetlenül dolgozott. Okos és bölcs volt, rendületlenül hitt, nem volt képes „meggondolásra”. Igaz, nem rombolt, őrülséget sem vitt végbe. Tudnia kellett, vállalta, hogy a peremen élt, valójában félreértetten. És éppen ezt tudta hasznára váltani. Komoly gondolkodó Gadányi, ami benne élt, élményeit művekké alkotta, megalkotta a két háború közötti festészetünk jellemző fejezetét.

Ha valamit hiányolok: inkább befelé szólt, néha csaknem sírón, a humor, a tréfárahajlás csak néha (nem a Villon-i, a Montaigne-i) csillant fel benne. Ez a tragikus humor (mert elismételtem: Gadányi bölcs, okos gentleman volt) átszötte, magához ölelte, felismerte, hogy az életnél jobbat nem tud az ember, így is csupán óráiban. Egyszer eljött, meglátogatott Pécsset, éppen indultam Zengővárkonyba. Városiasan öltözve, kényes cipőben is vállalta a hegyek-völgyek útját.

Gadányi politikai meggyőződése példamutató volt; szembenállt a maga módján, kiállt a fasizmus hazai kiszolgálóival szemben. Bölcsessége – igaz, itt is önfeláldozó mértéket jelentett, azt a meg nem ingathatót, ami festészetének tulajdona. Az ő méterje 100 centiméter volt, ezen felül feddhetetlen minden mozdulata, idegrendszerének rezdülése, a kimondott szó, az elvégzett tett. Nagyon kevés, ha azt mondjuk Gadányiról: nem volt konformista. Ez a bölcs olyan jelentékeny festő, mint amilyen ember volt. Nem volt vihartól tépett a lobogója, de azt a magáét tartotta az utolsó napjáig.

Deim Pál:

Volt egy aranykor a közelmúltban a hazai művészet történetében. Amikor a művészeti életünk legjobbjai csak azt csinálták, amit szívük, lelkiismeretük és talentumuk diktált. Ez a szép kor úgy került be a történelemkönyvekbe, mint a személyi kultusz időszaka, köznyelven Rákosi-kor.

Nem viccelek. Ilyen 100%-os biztonsággal még soha nem választották ki a legtehetségesebb művészeket. Kiemelték, kivonták őket az idegőrlő napi forgalomból, hogy csak azzal foglalkozzanak, amivel a legnagyobb hasznot hozzák a népnek, hazának, társadalomnak. A középszerűeket meg befogták a napi teendők végrehajtásába, vezércikket írni, vezércikkeket zenélni, vezércikkeket festeni. Erre jók ők is. Minek pazarolni a legjobb erőket. És a legjobbjaink szép csendben vagy nem egészen csendben, félrevonulva meghálálták nagyszerű életműveikkel ezt a nagylelkűen adott lehetőséget. Kicsi hiba azért csúszott a dologba, elfelejtettek egy kis zsebpénzt csúsztatni a zsebükbe. Azért a modern magyar művészet rangját csak ők adták meg. Ez ma már köztudott.

Közéjük tartozott Gadányi Jenő is. Őt is eltávolították az Iparművészeti Főiskoláról. Ezt a portással közöltették vele, gondolom ezt is kíméletből, minek fáradjon fel az emeletre. Kiállításokkal nem zaklat-

ták. Tehát az aranykor következett, csendes, magányos alkotóévek, s ez Gadányi életében valóban a legtermékenyebb időszak volt. Kutatásaiban akkor jutott a legmesszebbre.

Gadányi rendkívül erős akaratú, szuggesztív egyéniség lehetett. Ezt abból is látni, hogy a szintén kímélő kúrára fogott Kassák, akivel ez időben sokat volt együtt, jó barátok voltak, s aki keménységéről, elvhűségéről volt híres, egy ideig behódolt Gadányi szellemének és gadányis művek egész sorát alkotta meg.

Gadányi művészete végtelen gazdagságú, variációjú, mint a teremtett világ. (Nem monomániás művész, persze, az sem hiba.) Mégsem teremtetteknek tűnnek művei, hanem „csak úgy” létrejötteknek, mint a természet ezer csodája. Keze nyomán új és új formák, alakzatok, színek burjánzottak. A tavasz ébredése jut eszünkbe, mikor valami belső erő préseli a felszínre a rügyeket, leveleket, virágokat. A képeket a természet részének érezzük. Továbbteremtődött a világ a keze által, oly természetesen, mintha intellektusa nem is irányította volna. Pedig szüntelenül jelen volt, csak éppen úgy, ahogy az eső jelen van az élet fejlődésében. Mi már csak az eső nyomában fakadó életet csodáljuk. Életműve szinte az egész modern művészet problémáit felöleli. De Gadányi életművében nem az izmusutánpótlak sorát kell látni, mert bármely izmust véljük felfedezni műveiben, mindig a saját kutatásai a döntők. Nem izmusokból indul a természet felé, hanem a természetet szüntelen kutató, figyelő szeme vitte hol erre, hol arra az izmustájjára. Találkozásai irányzatokkal csupán a kor közös festészeti problémáiból adódnak. Sokfélesége miatt egyesek megkérdőjelezték szuverén művészváltat. Picassónál elfogadjuk. Gadányinál miért a fanyalgás? Csak mert nálunk ez így szokás? Gadányi a feltáró művész típusa, aki a mélyből hozza felszínre a nyersanyagot és tárja elénk kincseit.

Gadányi egy írásában említi, hogy szintézisvágy munkálkodik benne. De ő nem kezdett bele összefoglaló nagy műbe, mint például Cézanne. Cézanne nem fejezte be a művet, de a hozzá vezető út bámulatos. Gadányinál is ezt a megtett utat csodáljuk. A művek során nyomomkövethetjük a küzdelem folyamatát, ami mindennél jobban megragad. Picasso azt mondta Cézanne-ról: mit érdekelnének Cézanne szépen megfestett almái, ha a küzdelmet nem látnám bennük. Gadányiról is elmondhatjuk ezt.

Három mestert választottam példaképül, Vajdát, Barcsayt és Gadányit. Három teljesen különböző világ. Vajda szürrealista víziókat fest, félelmekkel teli világot. A felmutató ikonos önarckép is jelzi, hogy csak a túlvilági erők segíthetnek. Vajda bizánci alkat. Barcsay hisz a rendben, a fegyelemben, az építkezés pontosságában. Nincs szürrealizmus, expresszionizmus műveiben. Hatalmas figurái (kis képein is hatalmasak) nem cselekszenek, nem szenvednek, nem esnek kétségbe. Állnak, mint a bálványok, végtelen idő óta állnak így, és mindig csak asszonyok. Ők az élet védelmezői és továbbvivői, erősek, kikezdehetetlenek, bíznak önérejükben, örök szimbólumok.

És most nézzük Gadányi világát! Ő görög szellemű. A „lentet” és a „fentet” egyaránt tiszteli. Az élet teljes burjánzása, lüktetése, misztikája fogja meg. Kutatja külső-belső ritmusukat, szerkezetüket. Folytatja a teremtés biológiai folyamatát. Az élet dolgaitól nem retteg, félelmetes torzképeket nem fest. Képeit a szépség, a biológiai öröm hatja át, transzcendens belső fényléssel. Nála az istenek a földön járnak, de istenek. Egy furcsa dolog azonban zavarbaejt, nem tudom a magyarázatát – persze sok más dolognak sem –, hogy ez a kutató, boncoló, mindent szét- és összerakó, megváltoztató, új vegetációt teremtő művész az emberi figurát, sőt a lovat is tiszteletben tartja, nem torzítja el őket. Figurái valami ember- és istenlénnyek keverékévé válnak. Ebben hagyománytisztelő. A biológiai és szellemi erők szép szimbólumai ők. Miért tesz így, miért e kettős magatartás? Ez titok számomra, és maradjon is titok. A művészetben úgyis az a vonzó, hogy nem lehet mindent megmagyarázni.

Három mestert választottam szellemi segítőknek, de ha most arra kényszerítetném, hogy mától csak az egyik mester nyomdokain haladhatok tovább, akkor egészen biztos, hogy Gadányi Jenőt választanám, mert ő volt a legnyitottabb, a legszabadabb, a legnyugtalanabb a három közül, és az ő művészete az, amely egy valaha elkövetkezendő szintézis felé mutat.

Gadányi Éva és Gadányi Nóra, a művész lányai:

A háború során lakhatatlanná vált szép Orbánhegyi otthonunk, nagybátyánk fogadott be bennünket pesti lakásába. Boldog nap volt, amikor Apuká bejelentette: házat kapunk Békásmegyeren. Lovaskocsival költöttünk ki. A kapkodva kiköltöztetett sváb család egyik ottmaradt szekrényén krétával átok volt felírva az utódnak... Az átok nem fogott, reméljük azóta ők sem bánták meg kitelepítésüket. Apánk az ottani általános iskolában tanított, miután az Iparművészeti Főiskoláról kirúgták. Ezt nem bírta sokáig, de talán hozzá is segítettek, hogy abbahagyja. Nagyon visszavonultan élt és csak esténként derült fel, amikor valamilyen barátjához indult eszmecserére. Kikre emlékszünk? Kassák Lajos, Hincz Gyula, Görbe János, Kerényi Jenő, Vedres Márk, Szandai Sándor, Domanovszky Endre, különösen jó viszonyban voltunk Kassákékkal és Domanovszkyékkal. Aztán Domanovszkyék visszaköltöztek a fővárosba, és annyi évi együtt töltött szoros barátság után közölték, hogy ne keressük fel őket, mert kellemetlen lehet rájuk nézve...

Mindezek ellenére Apánk nem volt gyűlölködő még azokkal szemben sem, akik megalázták és lehetlenné tették érvényesülését. Inkább festett és képein keresztül vezette le a benne lévő indulatokat. Mindig csendes volt, a természetben érezte jól magát. Szerette az állatokat, a fákat, a virágokat.

Emlékezetünk szerint az ottani művészek egyikének sem volt állása, kereseti forrása, mert művészetük nem kellett senkinek. Maguknak dolgoztak és egymásnak mutogatták alkotásaikat. A feleségek teremtették elő a megélhetéshez szükséges pénzt, mint nálunk is édesanyánk. Előfordult, hogy Anyuka a HÉV állomásról jött vissza, mert ismét felemelték a jegy árát, és csak úgy tudott Pestre utazni, ha előbb pár fej salátát eladott a kertből...

Békásmegyer akkor olyan volt, mint egy kis falu, — ez ma már szinte hihetetlen. Hatalmas kert és udvar tartozott a tornácos parasztházhoz, vizet a kerek kútról hordtunk. A ház alatti pince jégszekrényül szolgált, ott álltak a hordók borral, ugyanis szőlőtulajdonosok is voltunk, a Kálvária domb fölött volt a telek. Itt minden munkát Apuka végzett, különösen a permetezés volt fásasztó. A tél csendes volt, sokat fázunk, bár a téglakandallót, ami a két szoba közé került, Deli Antal festőművész utasításai alapján építették a kőművesek. Esténként Apuka szellőztetett a szobánkban, és míg az ablak nyitva volt, ő ott állt a kályhának támaszkodva a sötét szobában.

Am tavasszal, nyáron megkezdődött az élet, sok vendég látogatott el Pestről. A nagy diófa alatt rottyogott a feketekávé az üveglombikban. A vendégek között volt Remenyik Zsigmond, Kállai Ernő, Köpeczi Bócz István, Vaszkó Erzsébet, Lossonczy Tamás, Kis Légi István, Tar István, Barcsay Jenő, Rácz Aladár. Bene Géza Békásmegyeren volt rajztanár, gyakran benézett hozzánk tanítás után. A művésztelep lakóival gyakran összejártunk.

1953-ban költöztünk vissza mi is Budára, Apánknak ott volt műterme. És ekkor lassan ő is visszakerült a művészeti közéletbe, feladatokat kapott, kezdtek rá emlékezni, hogy ő is van a világon.

Zeitgenossen über Jenő Gadányi

(Herausgegeben von László Heitler)

Das veröffentlichte Dokument enthält Interviews mit Zeitgenossen des Malers Jenő Gadányi, vor allem mit Künstlern, die mit ihm persönlich bekannt waren. Es lag mir daran, festzuhalten, was seine Freunde und Bekannten an seiner Kunst erkannt haben, was sie daran für wichtig halten, wie sie seine Persönlichkeit und sein Leben im Dienst der neuen Kunst einschätzen.

